

ALTAY BİLMECELERİNDEN ÖRNEKLER

Dr. Ülkü ÇELİK

Altay adı, genel olarak Altay ve Ala-dağ bölgelerinde yaşayan Türk boylarına verilir. Dilleri de Altayca veya Altay Türkçesi olarak bilinir.

Altayca, gösterdiği ses ve şekil farklılıkları sebebiyle kendi içinde ikiye ayrılır:

I. Öz veya Asıl Altayca: 1. Altaykiji (=Altay Kişi) veya Oyrot; Katun ırmağı ve kolları çevresinde 2. Telengit veya Tölös; Tölös gölünün güneyinde Çalışman, Başkaus ve Çuy ırmakları dolaylarında, 3. Teleüt; a-Kuzeyde "Aç Keştim" lerin oturduğu Tomsk çevresinde, b-Güneyde Biy ve Katun ırmakları dolaylarında konuşulur. **II. Kuzey Altayca:** 1. Çalkandu veya Kü-kiji (=Kuğu Kişi); Lebed ırmağı dolaylarında, 2. Tuba veya Yış-kiji (Orman Tatarları); Katun ırmağı ile Tölös gölü arasında ormanlarda, 3. Kumandı; Biy ırmağı ile kolları ve Biy dağları çevresinde, 4. Şor; kuzeyde Tom, Mras ve Kondom ırmakları çevresinde konuşulur. ¹

Çalışmada yer verilen bilmeceleler, Çalkandu veya Kü-kiji'ler tarafından konuşulan Kuzey Altayca'dan seçilmiştir. Bunlar "bilmece" terimini, "tap- (bulmak)" kökünden türettikleri "taptırgış" veya "tabışkak" terimleriyle ifade etmektedirler. ²

1. Altı butu, eki koldu, bir kuyruktu, dört köstü ne ol? (kiji atka minip salgan)³
"Altı ayaklı, iki eli, bir kuyruklu, dört gözlü nedir? (ADAM ATA BİNMIŞ)"

2. Pap d'ebes batır ol. (köze)
"Ekmek yemez bahadır. (ANIT)"
3. Közöm bajı, köt kara. (astın kuyru)
"Buğday lapası başı, göt kara. (ASIN 'KAKIMIN' KUYRUĞU)
4. Süge tüşe bir, taga şıksa mun. (atın<attın kuyru)
"Suya düşse bir, dağa çıksa bin. (ATIN KUYRUĞU)"
5. Tuygaktını turguspas turgan bey-nin üli ben. (kögen)
"Toynaklıyı durdurmayan beyin oğluyum. (ATSİNEĞİ)"
6. Ug sırtında t'arım tenelek tenelenip t'it. (ay)
"Ev üstünde yarım halka yuvarlanır. (AY)"
7. Karay aralap kas partı. (ay)
"Çam ağacı arasından kaz gitti. (AY)"
8. İjip, t'ep ünge kirdi. (pıçak).
"İçip yiyip eve girdi. (BIÇAK)
9. D'ip, t'ip ünge-ijegenine kire berdi. (pıçak la kın)
"Yiyip yipyip yuvasının içine giriverdi. (BIÇAK İLE KIN)"
10. Kırdın mus t'ılgadı, onı la kojo andar t'ılgadı. (piyt le tarak)
"Dağdan buz yuvarlandı, onunla birlikte canavarlar yuvarlandı. (BİT İLE TARAK)"

11. Encltek ağaşka kar t'ukpas. (mus)
"Eğri ağaçta kar birikmez. (BOY-NUZ)
12. Gorodtın algan konır adım, konurladıy kiçdeti. (konıs)
"Şchirden aldığım konur atım su çulluğu gibi kişnedi. (BÖCEK)"
13. Koşpo ötire ot ötti. (sala)
"Duvar içinden kurşun geçti. (BUDAK)"
14. Eki karındaş bir kur kurçandı. (köley)
"İki kardeş bir kuşak kuşandı. (ÇİT KAZIKLARI)"
15. Kırdı kılnaştır oynop t'it, kuyrını kavap kojo oynin. (ol lo kıra tartan kijiler)
"Kırdı taylar oynar, kuyruğunu kapıp birlikte oynarım. (ÇAPA İLE TOPRAK ÇAPALAYANLAR)"
16. Çep çep bazitü, çekpen sarı ödöktü. (elik)
"Hızlı hızlı yürüyüşlü, cüppe(li), sarı çizmeli. (DAĞ KEÇİSİ)"
17. Tiji t'ok kurtıyaş evin kas t'it. (çorlok)
"Dişi yok (dişsiz ihtiyar kadın çekirdek çitliyor. (DAMLA))"
18. Eki buga süsüjip arık-borık çaçıldı. (termin)
"İki boğa süsüşüp yün saçıldı. (DEĞİRMEN)"
19. Üyim iji ak köjö. (tiş)
"Evim içi arpa lapası. (DİŞ)"
20. Oduş boro at, anın ortozında bir kızıl t'eren at oylak. (tiş le til)
"Otuz hoz at, onun ortasında bir kızıl donlu oynak at. (DİŞ İLE DİL)"
21. Mun saldat sığa kalıdı, an kayınça karân kurtıyaş kalıdı. (tutpaş la kojuk)
"Bin asker suya atladı, ondan sonra ihtiyar kadın atladı. (ERİŞTE İLE KAŞIK)"
22. Sığa çökpös, otka küybös. (kölötkö)
"Suda çökmez, ateşte yanmaz. (GÖLGE)"
23. Eki karındaş t'ol keçire t'adı, boy boyları tuştaş-baytılar. (kös)
"İki kardeş yol karşısında yatar, birbirleriyle karşılaşmadılar. (GÖZ)"
24. Eki karındaş puruş bolbodı. (kös)
"İki kardeş birbirlerine çerilmedi. (GÖZ)"
25. Boyı kiçinek, üni tenistey. (kökök)
"Kendisi küçücük, sesi deniz kadar. (GUGUK KUŞU)"
26. Kırdı kızıl tülki t'elip aştı. (kün)
"Dağ ardında kızıl tilki yürüdü. (GÜNEŞ)"
27. Kır ajıra kızıl tülkü mantadı. (kün)
"Dağ ardına kızıl tilki yürüdü. (GÜNEŞ)"
28. Kölötkezi t'ok pös pey. (oro)
"Gölgesi yok gece kısarak. (HENDEK)"
29. Bir kiji mun kijinin tonın tonodı. (yine)
"Bir kişi bin kişinin mantosunu giydirdi. (İĞNE)"
30. T'ılan t'ılıp kayış kayıjıp. (iyne le uçuk)
"Yılan sürünüp kayış çekilip. (İĞNE İLE İPLİK)"
31. Kış t'ay kurubas kara sū. (nektin tanagı)

- "Kış yaz kurumaz kaynak. (İNE-
ĞİN BURNU)"
32. Tört öl bir pedreke siydi. (nektin
emcê)
"Dört oğul bir kovaya siydi. (İNE-
ĞİN MEMESİ)"
33. Eki kiji şışı t'ıt, beş kiji artıp t'ıt.
(kiji çimir t'ıt)
"İki kişi kirletir, beş kişi temizler.
(İNSAN SÜMKÜRÜR)"
34. Kır ajıra kayış kestim. (salda)
"Dağ üstünde kayış kestim. (KA-
RASABAN)"
35. Ağaç arazında t'aglu kazanım kay-
nap t'at. (çımalı)
"Ağaç arasında yağlı kazanım kay-
nıyor. (KARINCA YUVASI)"
36. Barza, barza arıbas, talkan berzen
t'ebes. (çana)
"Gitse, gitse yorulmaz, kavut ver-
sen yemez. (KAYAK)"
37. Kırdı t'alaş baldar t'ürüp t'at. (ka-
yın)
"Kırdı çıplak çocuklar yürüyor.
(KAYIN AĞACI)"
38. Örtök suda, kuyruğı tış yanda.
(suskı)
"Ördek suda, kuyruğu dış tarafta.
(KEPÇE)"
39. Pap t'ibes bâtır ul. (kıskaç)
Ekmek yemez bahadır oğul. (KIS-
KAÇ)"
40. Algoriy ünü, algayakça sını. (ko-
mıs)
"Gür sesli, tencere gibi boylu.
(KOPUZ)"
41. Taşta t'arganat t'aktalıp kalgan turı.
(kulak)
- "Taşta uçan fare (yarasa) yapışıp
kalmış. (KULAK)"
42. Köznöm kölgö kaldı. (baka)
"Kokarcam göle düştü. (KURBA-
ĞA)"
43. Otrıkta ot küyip t'at, ortolıkta iyit
ürüp t'at. (baka la onın közi)
"Oturakta ateş yanyor, ortalıkta kö-
pek ürüyor. (KURBAĞA İLE GÖ-
ZÜ)"
44. Kolu da t'ok maltazı da t'ok, n'ani
turak turuzup saldı. (kuçkajak)
"Eli de yok, baltası da yok, yeni ev
kurdu. (KUŞ)"
45. Tört karındaş bir börüktüğ. (stol)
"Dört kardeş bir börklü. (MASA)"
46. Raktın körzö kara taş. t'agından
körzö ak taş. (köznök)
"İraktan baksan kara taş, yakından
baksan ak taş, (PENCERE. CAM)"
47. Kolu t'ok, pudı t'ok vorotanı açıp
t'at. (salkın)
"Eli yok, bacağı yok, kapıyı açar.
(RÜZGAR)"
48. Karazı kiştü, apaşı astü, bazıdı kıs-
tü. (sâskan)
"Karası samur gibi, beyazı as (ka-
kım) gibi, gidişi kız gibi. (SAKSA-
ĞAN)"
49. Aylandıra sug, ortodo ot. (sanovar)
"Etrafta su, ortada ateş. (SEMA-
VER)"
50. Sap-sup etirves, sağalını kaptırvas.
(n'emçi)
"Gürültü ettirmez, sakalını kaptır-
maz. (SIÇAN)"
51. Turıyze attım es, t'adiyze takadın
t'abis. (togo)

- "Kalkınca attan yüksek, yatınca tavuktan alçak. (SIRIK)"
52. Ozın t'abas alu ul. (keve)
"Ağzını kapamaz ahmak oğul. (SOBA)"
53. Töjeldey kurtuyaş tör bakıldap oturur. (keve)
"Töjeldey kadın baş köşede bakınıp oturur. (SOBA)"
54. T'üs tört tonnu apşıyaş oturup t'at, onun tört tonın çeçse, t'ajın tögöt, (uskun)
"Yüz dört paltolu ihtiyar oturur, (kim) onun dört paltosunu çekse gözyaşı döker. (SOĞAN)"
55. Birisi -barak- dep, birisi -t'adak- dep. (sug le taş)
"Birisi -gidelim- der, birisi -yatalım- der. (SU İLE TAŞ)"
56. Bus kadınca bilem t'ilvırt. (kamna)
"Buz altında bileği taşım kayar. (SU SAMURU)"
57. Kış, t'ay kurubas. (çimirik)
"Kış yaz kurumaz. (SÜMÜK)"
58. Bir çımık la t'üs koy kajır t'ıt. (sıy-vaş)
"Bir çubuk ile yüz koyun kaçar. (SÜPÜRGE)"
59. T'elze t'elze t'edirves, t'elge barza kaptırvas, togus ayrı müstüg, togus kara topçılı. (kannın türi)
"Tırıs koşsa yetiştirmez, yele gitse kaptırmaz, dokuz çatal boynuzlu, dokuz kara düğmeli, (ŞAMANIN TEFİ)"
60. Beli t'ok bestirek. (otonçık)
"Beli yok (belsiz) kozalak. (TABURE)"
61. Bir kurtıyaş t'eten t'eti çamça kiyip salgan. (kürüske)
- "Bir yaşlı kadın yetmiş yedi gömlek giymiş. (TAVUK)"
62. Kırdın tömön kıygılı t'u kelip t'at. (turnalar)
"Dağdan aşağı haykırarak düşman geliyor. (TURNALAR)"
63. Eldin mökö, negdin kısa. (bildık)
"Halktan güçlü, inekten kısa. (TÜFEK)"
64. Boyu kiçü neme, seni mekelep sarlar. (uyku)
"Kendisi küçük şey, (ama) seni aldatır. UYKU)"
65. T'oldo kara kamçım t'adırtı. (t'ılan)
"Yolda kara kamçım yatıyor. (YILAN)"
66. Buska budayım tögüldi. (çagan)
"Buza buğdayım döküldü. (YIL-DİZ)"
67. Turzam tenerige tiyip pararım. (t'ol)
"Kalksam göğe değerim. (YOL)"
68. Talga tarak kıstadım. (uya)
"Söğüde tarak kıstırdım. (YUVA-KUŞ YUVASI)"

NOTLAR

1. a. İnönü Ansiklopedisi, "Altaylılar", c. 1, s. 202-204
b. İslam Ansiklopedisi, "Altay Türk Diyelekleri" c.2, s. 387
2. N. A. Baskakov, Severniye Dialekti altayskogo (Oyrotskogo) Yazıka, Dialekti Altayskogo (Oyrotskogo) Yazıka, Dialekti Lebedinskih Tatar-Çalkantsev (Kü-Kiji) Grammatičeskiy Oçerk, Teksti, Pervodı, Slovar' Moskova 1985.
3. Yazar tarafından konulan transkripsiyon işaretleri metinde gösterilmemiştir. (Derginin Notu)